

KONWENT KORONOWSKI W ŚWIELE KLASZTORNYCH ŹRÓDEŁ MEMORATYWNYCH

Badania dotyczące składów osobowych klasztorów polskich mają swoją długoletnią tradycję¹. W przypadku klasztorów cysterskich badania prozopograficzne o różnym charakterze w ostatnim okresie stały się zdecydowanie częstsze². Podstawą źródłową dla okresu średniowiecza w tych badaniach były głównie listy świadków w dokumentach. Dla czasów nowożytnych wykorzystywane były przede wszystkim źródła, w których w możliwie pełny sposób zapisywano wszystkich członków konwentów. Należą do nich wszelkie spisy zakonników, księgi nowicjuszy, księgi profesji³, katalogi, spisy sporządzone przy okazji wizytacji, a także źródła narracyjne, w których odno-

* Wykaz skrótów zastosowanych w przypisach znajduje się na końcu tomu, przed spisem treści.

¹ Kilkanaście lat temu literaturę na ten temat przedstawił H. G a p s k i, *Rekrutacja do zakonów męskich w Polsce w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku na przykładzie krakowskiego ośrodka zakonnego*, Lublin 1987 s. 10–18.

² *Spisy członków konwentów zakonnych z Pomorza Gdańskiego do roku 1309*, opr. D. A. D e k a ń s k i, Gdańsk (brw); T e n ę e, *Badania prozopograficzne opactw cysterskich Pomorza Gdańskiego do 1309 r., zwłaszcza opactwa w Oliwie*, w: *Dzieje, kultura artystyczna i umysłowa polskich cystersów od średniowiecza do końca XVIII wieku* (Materiały trzeciego ogólnopolskiego sympozjum naukowego zorganizowanego przez Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 27–30 września 1993 r.), red. J. S t r z e l c z y k, NP t. 83: 1994; T e n ę e, *W sprawie narodowości i chronologii opatów oliwskich do końca XIII wieku*, „Rocznik Gdański” t. 49: 1989 z. 1; T e n ę e, *W sprawie narodowości i chronologii opatów oliwskich w pierwszej połowie XIV wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” nr 175: 1987.

³ Prowadzenie ksiąg profesji upowszechniło się w zakonach po soborze trydenckim.

towywano zakonników⁴. Również nekrologi i księgi zmarłych prowadzone w klasztorach wykorzystywane były do zestawień liczby mnichów w konwentach. Czyniono to w ramach wstępów do publikacji tych źródeł lub w oddzielnych opracowaniach⁵. Nie zawsze jednak zajmowano się pełną oceną wiarygodności tych informacji, stopniem ich kompletności, a tym samym możliwości interpretacyjne tak zebranych danych liczbowych były ograniczone. Często zresztą ich ocena ze względu na brak innych źródeł była niemożliwa. Źródła memoratywne przeważnie nie oddają pełnego składu konwentu. W poszczególnych klasztorach stopień kompletności tych źródeł w odniesieniu do członków własnego konwentu jest różny. Dodatkowo w ramach jednego źródła stopień kompletności może być różny dla różnych okresów chronologicznych.

1 Noty w księdze zmarłych

Poniżej chciałbym przedstawić wstępne wyniki badań nad księgą zmarłych konwentu koronowskiego⁶. W księdze zmarłych z Koronowa znalazły się noty dotyczące mnichów koronowskich oraz zakonników cysterskich z innych klasztorów. Informacje takie były przesyłane między klasztorem koronowskim a innymi klasztorami cysters-

⁴ Szerzej na temat rodzajów źródeł przydatnych do badań nad składem wspólnot zakonnych, zob. H. Gapski, *dz. cyt.*, s. 9–14.

⁵ *Kalendarz i nekrolog opactwa św. Wincentego*, wyd. K. Maleczyński, B. Kürbis, R. Walczak, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 9/1, Warszawa 1971, wstęp, s. XXIV nn.; *Księga bracka opactwa lubińskiego*, wyd. Z. Perzanowski, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 9/2, Warszawa 1976 s. XXXVIII; K. K. Jądzewski, *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163–1642)*, Wrocław 1993 s. 51–54; H. Gröger, *Der Nekrolog des Klosters Heinrichau (ca. 1280–1550)*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” Bd. 31: 1973 s. 45–56, s. 62; M. Kaczmarek, „Familiales” klasztoru kamienieckiego w świetle nekrologu, w: *Źródłoznawstwo i Studia Historyczne*, red. K. Bobowski, („Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 1112, Historia LXXVI), Wrocław 1989 s. 178; P. Oliński, *Cysterskie nekrologi na Pomorzu Gdańskim od XIII do XVII wieku*, Toruń 1997.

⁶ *Liber mortuorum Monasterii Coronoviensis O. Cist.*, wyd. A. Mańkowski, Toruń 1931. Oprócz księgi zmarłych w ramach tej publikacji A. Mańkowski wydał również pozostałe części rękopisu przechowywanego obecnie w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie, Monast. Koronow, Opactwo cystersów, sygn. 3. Por. niżej w tym artykule.

skimi, o czym można znaleźć wzmianki w samej księdze⁷. Są tam również notowani przedstawiciele innych zakonów⁸ oraz duchowni diecezjalni i świeccy dobroczyńcy klasztoru.

W przypadku not z innych klasztorów cysterskich najwięcej, bo 128 mnichów, wymieniono z klasztoru pelplińskiego. Są to mniszki zmarli w latach 1717–1808. Następnie podając według liczby wpisów zapisano z klasztoru oliwskiego 125 mnichów z lat 1717–1810, z Łądu 118 mnichów z lat 1717–1809, 106 mnichów z Wąchocka z lat 1718–1807, 96 mnichów z Jędrzejowa z lat 1717–1810, 95 mnichów z Paradyża z lat 1718–1808, z Bledzewa — 89 mnichów z lat 1717–1808, 89 mnichów z Koprzywnicy z lat 1717–1809, 88 mnichów z Sulejowa z lat 1717–1808, 85 mnichów z Przemętu z lat 1607 i 1718–1809, 70 z Obry z lat 1717–1808, 57 z Wągrowca z lat 1717–1808, 49 mniszek z Ołoboku z lat 1680 i 1719–1809 i 49 mniszek z Owińsk z lat 1720–1807, 43 mnichów z Wistycz z lat 1717–1809, 42 ze Szczyrzyca z lat 1738–1805, 30 mnichów z Kimbarówki (Vallis Umbrosa) z lat 1722–1799, do tego można jeszcze dodać 6 mnichów z lat 1723–1755 z klasztoru określanego jako Vallis Gratiae, jeśli jest on w rzeczywistości tożsamy z Kimbarówką⁹, z Mogiły 25 mnichów z lat 1718–1806, 14 mniszek z klasztoru Vallis Angelicae z lat 1761–1795, 2 opatów z Morymundu, jednego mnicha z Rudy w roku 1808 oraz jednego opata z klasztoru Uterinae Vallis z 1739 r. Bieżące prowadzenie wpisów obituarnych pochodzących z innych klasztorów cysterskich datuje się na okres od 1717 r., a więc od sporządzenia nowego egzemplarza księgi zmarłych w Koronowie po początku XIX w.¹⁰

⁷ *Notitia de morte transmissa ad mon. Landense d. 20 Jul. 1802, Coronoviae praesent. d. 1 Aug. a. c.; Liber mortuorum Monasterii Coronoviensis*, s. 132.

⁸ W księdze zmarłych wymieniano karmelitów i franciszkanów bydgoskich. W przypadku franciszkanów zachowała się umowa z 20 marca 1759 r. dotycząca zawarcia wspólnoty modlitewnej pomiędzy oboma klasztorami; AP Bydgoszcz, Klasztory–Koronowo, B 1 k. 37v–38r.

⁹ Takiego zdania jest o. Gerard Kowalski; podają za R. Witkowskim, *Kimbarówka*, w: *Monasticon*, t. 2 s. 131.

¹⁰ Ciekawe wyniki przynieść może porównanie tej grupy wpisów z wpisami w zachowanych nekrologach tych klasztorów. Np. w Pelplinie zachowało się XVIII-wieczne Necrologium, którego wpisy odnoszą się do postaci z lat 1220–1826, co daje okazję do porównania obu źródeł; ADPelpl., Monastica, Pelplin–cystersi, Ms. 310/631. W przypadku zapisek dotyczących mnichów oliwskich ich porównanie z nielicznymi zapiskami z oliwskiego nekrologu z XVII, XVIII i początków XIX w., które zostały pominięte w publikacji W. Kętrzyńskiego (*Liber mortuorum mo-*

Noty wcześniejsze są wyjątkami. Mnisi wymienieni w księdze zmarłych pochodzą z drobnymi wyjątkami z klasztorów polskiej prowincji cysterskiej. Nie ma w księdze zmarłych not poświęconych mnichom z klasztorów z Pomorza Zachodniego i ze Śląska.

Poniżej zajmiemy się tylko grupą wpisów poświęconą cystersom koronowskim. W księdze założonej w roku 1717 odnotowywano, jak się wydaje, wszystkie zgony mnichów koronowskich. Stopień kompletności zapisek dotyczących mnichów koronowskich w księdze zmarłych pochodzących z okresu po roku 1764 można ocenić dzięki zachowanej księdze profesji tego klasztoru, prowadzonej od tego właśnie roku¹¹. Informacje dotyczące wymienionych w księdze zmarłych mnichów można konfrontować z informacjami z księgi współbraci (*Liber Confratrum*), co pozwala na ukazanie związków rodzinnych niektórych mnichów oraz związków konwentu koronowskiego z otoczeniem społecznym, budowanych na gruncie modlitewnym. Wszystkie te źródła zachowały się w jednej księdze wydanej przez Alfonsa Mańkowskiego w 1931 r., a przechowywanej obecnie w Archiwum Diecezji Pelplińskiej. Księga zmarłych znajduje się na stronicach od 1 do 82, księga konfratów na stronicach 255 i 257–258, zaś księga profesji na stronicach 276–285¹².

Dodatkowo wykorzystane zostały źródła dokumentowe, w których znalazły się listy członków konwentu koronowskiego, co pozwoliło na przeprowadzenie niektórych identyfikacji.

Porównanie wpisów obituarnych poświęconych zmarłym po roku 1764 z wpisami w księdze profesji wykazuje, że w księdze profesji wymieniono 21 zakonników, których nie uwzględniono w księdze zmarłych. Dwudziestu z nich zmarło jednak po roku 1810, dopóki był prowadzony nekrolog¹³. Niewytłumaczony pozostaje jedynie brak w

nasterii Beatae Mariae de Oliva, w: *Monumenta Poloniae Historica*, Lwów 1888 s. 501–536), a zachowały się w rękopisie przechowywanym w Bibliotece Czartoryskich (rps 57/52), przynosi skromne wyniki. Tym samym podnosi to wartość informacyjną not zawartych w nekrologu koronowskim.

¹¹ *Liber mortuorum monasterii Coronoviensis*, s. 147–154.

¹² Opis księgi we wstępie wydawnictwa, *Liber mortuorum monasterii Coronoviensis*, s. 1–3

¹³ Z porównania tego wynika również, że księga zmarłych nie zawiera wzmianek obituarnych dotyczących zakonników nie odnotowanych w księdze profesji. Wniosek o kompletności księgi zmarłych potwierdza dodatkowo porównanie z listą zakonników koronowskich w *Tabella Personarum Regularium Monasterij Coronoviensis*

księdze zmarłych Michała Rajmunda Garczyńskiego, zmarłego w roku 1764, pierwszego zapisanego w księdze profesji. Wstąpił on do konwentu w 1717 r. w wieku 23 lat. Zastanawiające jest, że nowy egzemplarz księgi zmarłych został sporządzony właśnie w tym roku i odtąd, sądząc po charakterze pisma, prowadzony był przez tego samego mnicha do 1760 r. Być może zatem w osobie Michała Rajmunda Garczyńskiego należy upatrywać pisarza klasztorowego, który odpisał starszą księgę zmarłych i odtąd ją prowadził. Trudno wytłumaczalny jest jednak brak wzmianki o jego śmierci w tej księdze, skoro nie ma przerw w jej prowadzeniu po jego zgonie. Godny uwagi jest również fakt, że znana nam księga profesji rozpoczyna się od zapisania właśnie Michała Rajmunda Garczyńskiego z datą jego śmierci. Rozpoczęcie prowadzenia księgi profesji w księdze zmarłych od 276 strony, czyli na ostatnich jej kartach, wskazuje na zmiany w sposobie prowadzenia klasztornej ewidencji, co mogło być wynikiem zmiany na stanowisku klasztorowego skryby, do której doszło około 1764 r. — roku zgonu Garczyńskiego. W świetle tych faktów wydaje się bardzo prawdopodobne, że właśnie on prowadził księgę zmarłych od 1717 r. do czasu krótko przed swoim zgonem.

Wykazana wyżej kompletność księgi zmarłych dla okresu po roku 1764 pozwala sądzić, że również od roku 1717, tzn. od momentu sporządzenia nowego egzemplarza księgi i jej prowadzenia przez blisko 50 następnych lat przez Michała Rajmunda Garczyńskiego, jest ona stosunkowo kompletna.

Rzadko zdarzały się różnice w treści poszczególnych zapisek pomiędzy księgą zmarłych a księgą profesji. Jednym z nielicznych przykładów jest długość życia Mateusza Wilhelma (Guilhelmusa) Jurkiewicza, co do którego w jednym źródle (księdze zmarłych) zanotowano, że zmarł w wieku 66 lat, zaś z danych zawartych w księdze profesji wynika, że żył 61 lat. Różnica w podawanym wieku Jana Placyda Stanisławskiego, który wedle nekrologu żył 55 lat, zaś według księgi profesji miał żyć zaledwie lat 28 wynika w rzeczywistości z pomyłki wydawcy źródła, który podał jako datę urodzenia Stanisławskiego rok 1752, zamiast zapisanego w źródle roku 1725 (tzw. błąd czeski).

sis Ordinis Cisterciensis z 2 września 1789 r., która znalazła się w jednym z poszytów przechowywanym obecnie w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy, Koronowo, VI, 1–25 (bez paginacji).

W księdze zmarłych wymieniono 312 zakonników byszewskich i koronowskich. Najwcześniejszy wpis dotyczy opata Mikołaja zmarłego w 1253 r., ostatni kantora Jana Jasińskiego zmarłego w 1810 r. Nie wiadomo, z jakich źródeł korzystał mnich spisujący w 1717 r. zachowany do naszych czasów egzemplarz księgi zmarłych. Był wśród nich zapewne, być może w jakiejś fragmentarycznej postaci, starszy, przynajmniej siedemnastowieczny nekrolog klasztorny. Dla XIII w. zachowało się zaledwie pięć not obituarnych, co świadczy o znacznej niekompletności tej grupy wpisów. W dodatku odnośnie do dwóch z nich należałoby raczej przyjąć, że są notami dotyczącymi osób zmarłych już w XIV w. Chodzi o opata Bertolda, który według *Series abbatum* zmarł w 1313 r.¹⁴ i prokuratora Gerarda, który według księgi zmarłych miał umrzeć 26 sierpnia 1300 r., zapewne jednak stało się to później. Najprawdopodobniej najstarsze noty były rekonstruowane na podstawie innych źródeł¹⁵. Podobnie mogło być w przypadku not obituarnych z wieków XIV, XV i XVI. Dla XIV w. znalazło się w nowej księdze zmarłych zaledwie 13 wpisów (w tym dwa bez podania dnia i miesiąca śmierci), dla XV w. — 11, dla XVI w. — 19. Dla XVII w. jest już 90 not, dla XVIII w. 102 noty i dla początków wieku XIX — 6 not obituarnych.

Wpisy poświęcone opatom oraz niektórym urzędnikom klasztornym można konfrontować z innymi źródłami. Jeśli chodzi o wymienionych w koronowskiej księdze zmarłych opatów, można ich porównać z *Series abbatum* zawartym w annałach Adama z Szadka, a wydanym przez W. Kętrzyńskiego¹⁶. Między oboma źródłami zachodzi kilka różnic: w księdze zmarłych nie ma opata Piotra II z lat 1364–1365 (*dies decessus 19 Augusti*) i opata Jana III z lat 1365–1390 (*dies decessus 21 Decembris*). Nie można wykluczyć, że w *Series abbatum* zostali zdublowani opat Piotr z lat 1344–1352 i opat Jan

¹⁴ *Series abbatum coenobii Bysziensis seu Coronviensis Ordinis Cisterciensis*, wyd. W. Kętrzyński w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 5 s. 815.

¹⁵ Zob. J. Nowacki, *Opactwo św. Gotarda w Szpetalu pod Włocławkiem zakonu cysterskiego (ok. 1228–1285–1358). Przyczynek do misji pruskiej biskupa Chrystiana*, Gniezno 1943 s. 226 i R. Kozłowski *Rozwój uposażenia klasztoru cysterskiego w Byszewie (Koronowie) do końca XIV w.*, (Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, Ser. C, nr 12), Warszawa–Poznań 1972 s. 27–28 w odniesieniu do pierwszych opatów.

¹⁶ Jak w przyp. 14 s. 814–817.

z lat 1352–1364. Możliwe jest jednak również, że w księdze zmarłych kolejnych opatów tego samego imienia uznano za jedną osobę. Daty roczne podawane w księdze zmarłych nie oznaczają daty śmierci opatów, raczej są niezbyt dokładnymi datami z początkowych okresów ich rządów. Dopiero począwszy od opata Adama Mirowskiego (1549–1567) zachodzi zgodność w datach rocznych śmierci opatów pomiędzy obydwoma źródłami. Zapewne wynikiem omyłki jest podanie w nekrologu jako daty śmierci opata Zygmunta Dembińskiego — 1612 r. Był on w rzeczywistości opatem w latach 1664–1672. Różnice zachodzą również w przypadku daty śmierci opata Jakuba Piaseckiego (księga zmarłych podaje rok 1640, *Series* rok 1642) i opata Jerzego Naramoskiego (księga zmarłych — 1695, *Series* — 1682). W drugim przypadku różnica ta może wynikać z faktu, że w księdze zmarłych podano datę śmierci, zaś w *Series* datę opuszczenia urzędu. Wiadomo, że żadne z tych źródeł nie wymienia wszystkich opatów. Już J. Nowacki stwierdził, że pierwszych czterech opatów zostało ustalonych na podstawie źródeł dokumentowych¹⁷. Zarówno w księdze zmarłych, jak i w *Series* opuszczone zostało imię opata Henryka, który został wymieniony w dokumencie legata Gwidona z 15 IV 1267 r.¹⁸ Jak już stwierdzono wyżej, księga zmarłych ma duże braki, jeśli chodzi o okres od XIII do XVI w.¹⁹, zaś *Series abbatum* jest niedokładną rekonstrukcją listy opatów.

W przypadku pozostałych urzędników klasztornych sprawowany przez nich urząd jest w księdze zmarłych podawany zdecydowanie rzadziej. Pełna lista urzędników klasztornych nie może pokrywać się z urzędnikami wymienionymi w nekrologu z kilku względów. Przede wszystkim mnisi w ciągu swego pobytu w klasztorze zmieniali sprawowane funkcje, a w nekrologu podawano co najwyżej sprawowany przez nich urząd do dnia śmierci. Mnisi byli również przenoszeni do

¹⁷ J. Nowacki, *dz. cyt.*, s. 226, przyp. 2; R. Kozłowski, *dz. cyt.*, s. 28.

¹⁸ *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1887 nr 36 s. 99 (207); J. Nowacki, *dz. cyt.*, s. 226, przyp. 2; R. Kozłowski, *dz. cyt.*, s. 28.

¹⁹ Ewentualnie na podstawie braku takiej noty w księdze zmarłych można by przypuszczać, że nie był on opatem byszewskim do dnia swojej śmierci. Jednak w związku z tak nielicznymi zapiskami z XIII–XVI w. przypuszczenie takie, być może nawet zgadzające się ze stanem rzeczywistym, tzn. ewentualnym opuszczeniem przez Henryka konwentu byszewskiego przed swoją śmiercią, nie musi być słusznym wyjaśnieniem powodów braku tej noty w księdze zmarłych.

innych klasztorów. Wreszcie niejednokrotnie znani skądinąd urzędnicy klasztorni w nekrologu byli zapisywani bez bliższych określeń dotyczących sprawowanych funkcji, co zwłaszcza w przypadku tych urzędników, którzy są znani wyłącznie z imienia, utrudnia²⁰ bądź uniemożliwia identyfikację.

W nekrologu koronowskim wymieniono 12 przeorów byszewskich i koronowskich, w tym 7 zmarłych w XVIII w. Poza nimi wspomniano dwóch przeorów zmarłych w XIV w. (Gerlausa 1308 i Jana 1339), przeora Marka, którego data śmierci nie została podana, Tomasza w nekrologu z datą 1597 r., sprawującego jednak ten urząd jeszcze przynajmniej do 1604 r.²¹, Ignacego Krzyszkowskiego zmarłego w 1706 r., Alberyka Kucińskiego zmarłego w 1738 r., Wilhelma (Guilhelmusa) Górskiego zmarłego w 1739 r., Wilhelma (Guilhelmusa) zmarłego w 1754 r., długoletniego przeora Roberta Rykaczewskiego zmarłego w 1784 r., Mikołaja Liszkiewicza zmarłego w 1791 r., Stanisława Komierowskiego zmarłego w 1800 r. oraz Niwarda Płaczkowskiego zmarłego w 1801 r. W przypadku tego ostatniego zaznaczono, że urząd przeora sprawował ponad 20 lat²². Tylko przeorzy osiemnastowieczni zostali wymienieni w nekrologu z podaniem sprawowanego urzędu²³. Zupełny brak przeorów siedemnastowiecznych pozwala przypuszczać, że kryją się oni pod imionami mnichów bez podania urzędów, ewentualnie z innymi urzędami²⁴. W przypadku wpisów dotyczących

²⁰ Np. podprzeor Felix, zapewne tożsamy z Feliksem Wysockim zanotowanym w nekrologu pod rokiem 1628, czy kantor Adam, być może tożsamy z Adamem Gembickim zanotowanym w nekrologu pod rokiem 1632, obaj wymienieni w dokumencie z 16 X 1604 r.; AP Bydgoszcz, Klasztory–Koronowo, B 1 k. 161r–162v.

²¹ Wymieniony w dokumencie z 16 X 1604 r.; AP Bydgoszcz, Klasztory–Koronowo, B 1 k. 161r–162v.

²² *Liber mortuorum monasterii Coronoviensis*, s. 127.

²³ Jak już wyżej wspomniano, nie oznacza to, że wszyscy przeorzy osiemnastowieczni zostali wymienieni w nekrologu. W dokumencie z 10 czerwca 1724 r. wymieniony został przeor Ludwik Ozowski; Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Monastica, Koronowo, Opactwo cystersów, sygn. 1, Liber privilegiorum 1359–1767 k. 31r, którego nie ma w nekrologu. W tym samym rękopisie znalazł się odpis dokumentu z 15 kwietnia 1753 r., w którym wymieniono przeora Ludwika Zabłockiego; tamże, k. 22v; w nekrologu podano tylko, że Ludwik Zabłocki pełnił urząd prepozyta byszewskiego; zob. też *Liber mortuorum monasterii Coronoviensis*, s. 46, przyp. 2. Przykładów takich można by podać w odniesieniu do różnych urzędników klasztornych znacznie więcej.

²⁴ Jako przykład można podać Tomasza Karwowskiego, przeora wymienionego

mnichów siedemnastowiecznych tylko wyjątkowo podawano ich funkcje klasztorne.

Zaledwie pięciu podprzeorów zostało wymienionych z urzędem w księdze zmarłych. Są to kolejno: zapisany pod rokiem 1540 Benedykt, pod rokiem 1590 Jakub, pod rokiem 1652 Walenty Burliniński, pod rokiem 1685 Robert Zawadzki (Zawadzki) oraz pod rokiem 1793 Chryzostom Krzemkowski.

Jeśli chodzi o kantorów, w nekrologu zostali wspomniani jako kantorzy Adalbert Mengeman zmarły w 1762 r., (który był jednocześnie magistrem kaplicy), Dionizy Osiński, zmarły w 1778 r., Anzelm Rudolf zmarły w 1797 i Jan Jasiński zmarły w 1810 r.

W księdze zmarłych znalazł się również z podaniem urzędu mistrz nowicjuszy, Kilian Charszewski zmarły w 1797 r.

Spośród ekonomów opackich zostali wymienieni z zaznaczeniem tego urzędu Jan Nepomucen Kranz, zmarły w 1772 r. i Tesselin Góttowski, zmarły w 1789 r.

Jak już wspomniano wyżej, we wpisach z XVI i XVII w. rzadko zaznaczano urzędy klasztorne. Oprócz opatów częściej wymieniano prepozytów, w tym przeważnie byszewskich. Są więc wspomniani prepozyci byszewscy Marcin zmarły w 1580, Andrzej Krampewski zmarły w 1597 r., Marcin Świetokowski zmarły w 1615 r., Stanisław Bagniewski zmarły w 1650 r., Tomasz Karwowski zmarły w 1683 r.²⁵, Bernard Bartochowski zmarły w 1695 r., Karol Brzeziński prepozyt koronowski zmarły w 1776 r., Stanisław Placyd prepozyt u Ducha

2 kwietnia 1652 r., który w księdze zmarłych został nazwany tylko prepozytem byszewskim zmarłym 26 stycznia 1683 r.; Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Monast. Koronow, Opactwo cystersów, sygn. 2, Catalog rerum omnium ... conscriptus anno 1604 (550–1681[1833], k. 231r. Zapewne inny przeor Tomasz wystąpił 24 grudnia 1639 r. (tamże, k. 212v). Karol Kucharski, który jako przeor wystąpił w dokumencie z 12 X 1696 r.; w księdze zmarłych został zapisany z dniem śmierci 15 VIII 1699 r. bez dodatkowych określeń, AP Bydgoszcz, Klasztory–Koronowo, VI, 1–25 (bez paginacji). Stanisław Szymth w pozbawionym formuły datacyjnej dokumencie został nazwany przeorem (za opata Dembińskiego 1664–1672 ?) obok podprzeora Roberta Zawadzkiego zmarłego według nekrologu w 1685 r. (tamże, s. 12); AP Bydgoszcz, Klasztory–Koronowo, B 1, k. 91v. Stanisław Szymth w nekrologu został zapisany pod rokiem 1713 jako centenariusz, tamże, s. 13. Kazimierz Kostka we wspomnianym już dokumencie z 12 X 1696 r. wystąpił jako podprzeor, w księdze zmarłych bez żadnego urzędu z datą śmierci 9 VI 1718 r. Nie można jednak wykluczyć, że urzędu tego nie sprawował do swojej śmierci.

²⁵ Por. przyp. 24.

Świętego zmarły w 1780 r., Stefan Skrzypiński prepozyt koronowski zmarły w 1808 r.

Osobne miejsce należy się zakonnikom, w odniesieniu do których w nekrologu zaznaczono ich wykształcenie, zdobyte tytuły i specjalne zasługi dla swojego klasztoru i całego zakonu cysterskiego. Informacje takie zawarte w notach memoratywnych pochodzą wyłącznie z drugiej połowy XVIII i początków XIX w. W przypadku przeora Niwarda Płaczkowskiego zapisano, że był on doktorem obojga praw²⁶. Opat Chrysostom Pawłowski miał tytuł rzymskiego prokuratora generalnego²⁷. Urząd opata koronowskiego sprawował on przez 3 lata, podobno jednak nigdy w samym Koronowie nie był²⁸. Sporo informacji zawarto w nocie poświęconej przeorowi Stanisławowi Komierowskiemu zmarłemu w 1800r. W nocie tej zawarta została droga życiowa zakonnika, który kilkakrotnie zmieniał miejsce swego pobytu: *Prior et prof. noster Coron., quia Superioribus monasteriorum Provinciae nostrae saepius expetitus ad varia officia. In mon. Ołobocen. officium concionatoris per plures annos fructuose, in praepositura Ludzimirsi monasterii Ciriciensis per 20, ultra annos officium Praepositi laudabilissime. In mon. Vanhocensi per annos 15 officium Prioris strenue. Tandem ad priopriam matrem monasterium nostrum Coronov. reversus officium Prioris per annos circiter 10 laboriose aeque ac utiliter sustinuit*²⁹.

W świetle zapiszek obituarnych klasztor koronowski nie wyróżnia się pod względem poziomu wykształcenia swoich mnichów w porównaniu z innymi klasztorami, których nazwiska mnichów znajdujemy w księdze zmarłych.

²⁶ *S.T. I Utriusque Doctor necnon Notarius Apostolicus, Prof. mon. nostri Coronov. Prior ac Praep. prae-nominatae Parochiae, Cujus merita non solum nobis Illius filiis verum etiam toti Provinciae nostrae fuerunt et sunt perbelle nota quia lauream dignitatis doctoralis sapienter et prudenter officium Prioratus (ast modico tempore) longo tamen, quia ante supra 20 annos Praesidentis vigilanter praepositi et strenue fidelitatem notarii infallibriter munusque praepositi exercebat exemplariter; Liber mortuorum monasterii Coronoviensis*, s. 126–127. Dwóch koronowskich doktorów teologii wymieniono również w księdze profesji. Byli to mnisi zmarli w 1810 r. i później.

²⁷ *Liber mortuorum monasterii Coronoviensis*, s. 34.

²⁸ *Tamże*, s. 34, przyp. 1.

²⁹ *Tamże*, 124–125.

2 Liczebność i śmiertelność mnichów

Kolejnymi zagadnieniami, które chciałbym poruszyć, są kwestie liczebności i śmiertelności w konwencie koronowskim. Jak już zaznaczano, dane zawarte w księdze zmarłych nie odzwierciedlają stanu liczebności konwentu w wiekach XIII–XVI w., dla których odnotowano zaledwie od 5 do 19 zgonów. Dane dla wieku XVII wydają się już pewniejsze. Liczba mnichów, dla których podana została w nekrologu data dzienna zgonu w okresie XIII do początków XIX w. wynosi 310. Dla 243 mnichów znana jest również data roczna śmierci, w tym dla dwóch z nich (żyjący w XIV w. przeorzy Gerlaus i Jan) wyłącznie data roczna. Najbardziej wiarygodne są informacje dotyczące wieku XVIII. Najpełniej reprezentowane stulecie XVIII wskazuje na marzec, kwiecień, maj i czerwiec³⁰ jako miesiące o najwyższej śmiertelności w konwencie. Zdecydowanie okresem najniższej śmiertelności w konwencie był koniec jesieni i początek zimy — miesiące listopad i grudzień.

Zgony w poszczególnych miesiącach na podstawie danych z księgi zmarłych

Wiek	Miesiąc												Razem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
XIII	–	–	–	–	1	1	1	1	–	1	–	–	5
XIV	1	–	–	–	2	–	–	2	1	2	2	1	11
XV	1	2	1	1	1	–	1	1	1	1	–	1	11
XVI	1	–	4	4	6	–	–	1	1	1	–	–	18
XVII	12	5	12	7	5	7	8	14	2	6	7	5	90

³⁰ W dużym stopniu wyniki te pokrywają się z badaniami Z. Kuchowicza, *Warunki zdrowotne wsi i miasteczek województw łęczyckiego i sieradzkiego w XVIII wieku*, Łódź 1961 s. 148. W świetle badań tego historyka okresami najwyższej śmiertelności w powiatach łęczyckim, zgierskim, brzezińskim i orłowskim były marzec, kwiecień, maj. Nieco odmienne wyniki uzyskaliśmy na podstawie księgi zmarłych, jeśli chodzi o miesiące o najniższej śmiertelności. Według badań Kuchowicza dla wymienionych wyżej terytoriów były to miesiące od czerwca do listopada.

Wiek	Miesiąc												Razem
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
XVIII	9	8	14	13	11	10	6	9	7	6	5	2	100
XIX	1	1	1	–	–	–	–	–	1	–	1	1	6
bez daty rocz.	2	3	3	5	7	5	1	13	6	10	6	8	69
Razem	27	19	35	30	33	23	17	41	19	27	21	18	310

Miesiącem o szczególnym wzroście śmiertelności w konwencie był sierpień. Na wyraźną zwyżkę zgonów zanotowaną w tym miesiącu wpływają przede wszystkim dane siedemnastowieczne. Zaważyła tu szczególnie zaraza z roku 1630. W *Liber mortuorum monasterii Coronoviensis* zaznaczono dla sierpnia 1630 r. śmierć pięciu mnichów. W lipcu tego roku na zarazę zmarło według księgi zmarłych dwóch mnichów, a kolejnych dwóch zmarłych z tego powodu zanotowano we wrześniu i w październiku 1630 r.³¹ Dostyc wysoką liczbę zgonów w klasztorze — 6, w tym opata Stanisława Makowieckiego, zanotowano również w roku 1629. Zgony z tego roku przypadają jednak na różne miesiące i nie wiadomo, czy były one wyłącznie wynikiem zarazy nawracającej w tym regionie od 1623 r.³²

Kolejny wzrost liczby zgonów w konwencie — 6, miał mieć miejsce w 1664 r. Czterech mnichów zostało zapisanych pod datami dziennymi sierpniowymi z zapiską „a Svecis occisus”. Data ta jest najwyraźniej pomyłona. Zapewne chodziło tutaj o wydarzenia związane z pierwszym okresem potopu szwedzkiego.

W latach 1652 i w 1695 odnotowano w księdze zmarłych po 5 zgonów. Krytyczny był dla konwentu również 1789 r., w którym także zmarło 5 członków wspólnoty. W 1645, 1650 i 1793 r. zanotowano po 4 zgony.

W pozostałych latach XVII w. nie odnotowano w źródłach memoryalnych byszewskich więcej aniżeli 3 zgony rocznie, najczęściej umierał jeden lub dwóch mnichów rocznie. Dla lat 1603–1610, 1613–

³¹ Jak podaje wydawca źródeł koronowskich A. Mańkowski: zaraza morowa po 21-letniej przerwie wystąpiła znowu 1623, trwała w Bydgoszczy bez przerwy 7 lat; *Liber mortuorum monasterii Coronoviensis*, s. 9, przyp. 3 (na podstawie: K. Kantak, *Kronika bernardynów bydgoskich*, Poznań 1907 s. 109, 115 nn. (odb.); A. Warschauer, *Geschichte der Provinz Posen in polnischer Zeit*, Posen 1914 s. 85).

³² O kolejnych wybuchach tej zarazy i ich terminach wspomina Z. Guldon, w: *Historia Bydgoszczy*, red. M. Biskup, t. 1, Warszawa–Poznań 1991 s. 157.

–1614, 1617–1620, 1636–1637, 1648–1649, 1656–1663, 1668–1679, 1691–1694, 1696–1698 oraz kilku dalszych pojedynczych lat nie odnotowywano w ogóle przypadków zgonów. W sumie według tych danych blisko 50 lat było bez zgonów w konwencie.

Dla wieku XVIII (tu poza wspomnianym rokiem 1789) i dla początków wieku XIX nie ma w świetle źródeł nekrologowych podstaw, aby wyróżnić lata o szczególnie dużej śmiertelności. Zarówno wydarzenia wojenne, jak i fale zaraz nie powodowały zwiększonej śmiertelności w konwencie koronowskim. Bez zgonów były lata 1700–1704, 1716–1717, 1721–1722, 1725–1726, 1731–1732, 1734–1735, 1749–1750, 1765–1766, 1773–1774, 1782–1783, 1785–1786, 1795–1796, 1802–1805 oraz kilka dalszych pojedynczych lat. Oceniając wiek XVIII w przedziałach dziesięcioletnich gorsze okazuje się dziesięciolecie 1731–1740 i cała II połowa XVIII wieku, kiedy to notowano ponad 10 zgonów w dekadzie.

Zgony w przedziałach dziesięcioletnich na podstawie
koronowskiej księgi zmarłych
w latach 1601–1720 w latach 1717–1810

Lata	Liczba zgonów
1601–1610	1
1611–1620	5
1621–1630	25
1631–1640	6
1641–1650	16
1651–1660	11
1661–1670	6
1671–1680	2
1681–1690	13
1691–1700	6
1701–1710	10
1711–1720	8
Razem	109

Lata	Liczba zgonów
1717–1720	5
1721–1730	7
1731–1740	14
1741–1750	6
1751–1760	14
1761–1770	11*
1771–1780	12
1781–1790	9
1791–1800	11
1801–1810	6
Razem	95

* Dzięki uzupełnieniu na podstawie księgi profesji można dodać jednego mnicha w przedziale 1761–1770, uzyskując w ten sposób liczbę 12.

3 Dynamika zgonów, choroby, związki rodzinne

Podsumowując: Zdecydowanie katastrofalne dla liczebności konwentu w świetle danych z księgi zmarłych było dziesięciolecie 1621–1630. Można je uznać za najgorsze w dziejach klasztoru, nawet opierając się na niepełnych danych. Wysoką liczbę zgonów odnotowano również w latach 1641–1650, 1651–1660 (tu zwłaszcza pierwsze miesiące potopu szwedzkiego) i 1681–1690. Średnia zgonów w okresie 1601–1720 wynosiła blisko 9,1 na 10 lat, zatem wskaźnik roczny wynosił prawie 0,91. W okresie 1721–1810 otrzymujemy średnią zgonów 10 na dziesięciolecie, w związku z czym średnia roczna wyniosła dokładnie 1. Dla okresu 1764–1811, dla którego istnieją pełne i pewne dane, średnia roczna zgonów wynosi blisko 0,94. Różnice w porównaniu do niepełnych danych z lat wcześniejszych są więc niewielkie. Gorzej wypada wiek XVIII, na co wpływ mają przede wszystkim dziesięciolecia 1731–1740 i 1751–1760. W wieku XVII obok okresów o niskiej śmiertelności zdarzają się okresy o zdecydowanie zwiększonej liczbie zgonów. Wynik ten jednak nie jest całkowicie pewny ze względu na być może niepełne dane. Zwraca uwagę 68 mnichów zanotowanych w nekrologu, w przypadku których znana jest tylko data dzienna śmierci. Bez wątplenia jednak należy ich przypisać do okresu sprzed 1717 r.³³ Porządek księgi zmarłych pozwala zgony owych 68 mnichów umieścić pomiędzy rokiem 1600 a 1716. W tej grupie wpisów daty roczne śmierci umieszczono przy trzech opatach zapisanych na początku listy. Są to Wawrzyniec Zaliński (zm. 1600), Stanisław Makowiecki (zm. 1624) i Benedykt Gniński (zm. 1706). W przypadku dwóch mnichów zaznaczono, że zostali zamordowani przez Szwedów, co pozwala ustalić datę roczną ich śmierci³⁴.

³³ Po imionach mnichów przeważnie bez podania roku ich śmierci zapisano: *Superius scripti sunt Professi monasterii nostri Coronoviensis*, po czym następują już w porządku chronologicznym poczynając od 1717 r. kolejne wpisy.

³⁴ 12 X zabity przez Szwedów został mnich Bernard. Wiadomo, że 15 X 1655 r. zamordowany przez Szwedów został Edmund Żaliński (podany w księdze 1650 r.; to wynika zapewne z omyłkowego przypisania Żalińskiego do grupy mnichów zmarłych w 1650 r.). Bernard był przypuszczalnie również ofiarą najazdu wojsk szwedzkich w 1655 r. 7 XII jako data dzienna zamordowania Thomasa pozwala przypuszczać, że również chodzi o 1655 r. Okupacja szwedzka tego regionu trwała od sierpnia 1655 r. do wiosny 1656 r.; F. M i n c e r, *Dzieje polityczne Bydgoszczy w latach 1466–1772*, w: *Historia Bydgoszczy*, t. 1 s. 232.

Uzupełnione o tę ilość dane dla tego okresu pozwalają wyliczyć średnią roczną sięgającą prawie 1,5. Wiek XVII łącznie z pierwszymi 17 latami wieku następnego staje się wiekiem zdecydowanie wyższej śmiertelności w konwencie, aniżeli pozostałe 83 lata XVIII w. i początki wieku XIX. Nie ma jednak możliwości porównania współczynnika śmiertelności w stosunku do liczebności konwentu koronowskiego. Tym samym nie jest znana dynamika liczebności konwentu. Badania takie można będzie podjąć po możliwie pełnym odtworzeniu składu konwentu w czasach nowożytnych. Wydaje się jednak, że klasztor koronowski nawet w okresach zwiększonej śmiertelności zachowywał ponad dwudziestoosobowy skład konwentu³⁵.

Dane z księgi zmarłych wskazują, że na wzrost śmiertelności w konwencie duży wpływ miały epidemie i wydarzenia wojenne wieku XVII, które dotykały całą ludność prowincji. W wieku XVIII nie zauważa się jednak tak wyraźnego związku pomiędzy klęskami elementarnymi (i wojną północną) a wzrostem śmiertelności w konwencie. Wniosek ten sformułowany jest co prawda bez znajomości stanu liczebności konwentu dla okresu sprzed 1764 r., jednak kumulacja zgonów w latach panowania zarazy lub wojen szwedzkich w XVII w. pozwala uznać go za prawdziwy.

W pojedynczych przypadkach znajdujemy lakoniczne wzmianki o powodach śmierci niektórych zakonników³⁶. Najczęściej wymienianą z nazwy przyczyną śmierci mnichów była zaraza. *Pestis* wymieniono jako powód śmierci ośmiu mnichów w 1630 r. Poza tym w kilku przypadkach wspomniano o chorobach, na które cierpieli mnisi i przyczynach ich śmierci. 25 marca 1787 r. zmarł w Byszewie i tam został pochowany Godfryd Papczyński, który został *paralysi tactus*

³⁵ Na podstawie dotychczas zebranych źródeł można stwierdzić, że konwent w wieku XVII i XVIII liczył przeważnie ponad 20 mnichów; Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Monast. Koron., Opactwo cyst., sygn. 1 k. 22v, k. 31r, sygn. 2 k. 212v, 231r; AP Bydgoszcz, Klasztor–Koronowo, B 1 k. 91v, k. 161r–162v; VI, 1–25 (bez paginacji). Poniżej 20 członków konwentu było zapewne pod koniec XVI w.; Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Monast. Koronow, Opactwo cystersów, sygn. 1 k. 9v–10 r.

³⁶ Informacje te są niepełne. W innych źródłach można znaleźć dodatkowe informacje na temat stanu zdrowotności zakonników. Zmarły 13 marca 1621 r. ojciec Jakub Brudzyński wcześniej został cudownie uzdrowiony w Byszewie; *Liber mortuorum monasterii Coronoviensis*, s. 8, przyp. 6. Za niedołęznego starca uchodził opat z roku 1614; *tamże*, s. 10, przyp. 1.

w 56 r. życia³⁷. W 1791 r. w Byszewie zmarł 71-letni przeor Mikołaj Liszkiewicz *post longam infirm. paralysi tactus*³⁸. W 1793 r. Benedykt Urbanowski zmarł w wieku 52 lat *morte hydrop. laborans*³⁹. W 1794 r. zmarł 74-letni opat koronowski Antoni Jan Chrzęstowski. Śmierć nastąpiła *post 3 mens. acerbissimam infirmitatem patientissime toleratam*⁴⁰. W 1789 r. w rezydencji opackiej zmarł w wieku 53 lat Tesselinus Gotłowski ekonom opata koronowskiego paralysi tactus⁴¹.

Puchliny jako choroby powodowane są przewlekłą niewydolnością układu krążenia, rzadziej niedobiałczaniem (hipoproteinemią) w przebiegu zespołu nerczycowego i marskości wątroby. Wskazywać to może w dużym stopniu na nieodpowiednie odżywianie. Choroby określone jako *paralysis, czy apoplexia* również mogą świadczyć o chorobach układu krążenia i wylewach (krwotokach wewnętrznych).

Związki rodzinne mnichów koronowskich, które zauważyć można w świetle nekrologu klasztornego prowadzą ku benefaktorom klasztoru. W kilku przypadkach na podstawie księgi zmarłych i księgi konfratrów można wykazać związki rodzinne pomiędzy mnichami koronowskimi a dobroczyńcami klasztoru. Ojcem mnicha koronowskiego Jakuba Roberta Cichorskiego był Fabian Cichorski mieszczanin chełmiński, zmarły w 1805 r. W księdze zmarłych notowani są krewni opatów Chrzęstowskich — zmarła w 1778 r. Joanna Chrzęstowska z domu Wałdowska i Adalbert Chrzęstowski zmarły w 1767 r. Czasami po dłuższych okresach stosunki te były odnawiane. W 1630 r. zmarł Mateusz Zbijewski, zaś w 1799 r. notowany jest zarówno w księdze zmarłych, jak i w księdze konfratrów Józef Zbijewski z żoną Konstancją. W kilku innych przypadkach istnieje zbieżność nazwisk, co do której nie można jednak mieć pewności, czy wynika ona ze związków pokrewieństwa.

W kilkudziesięciu przypadkach zachodzi zbieżność nazwisk między mnichami koronowskimi a mnichami z innych klasztorów. Trudno jest jednak wykazać ewentualny stopień ich pokrewieństwa bez badań nad poszczególnymi rodzinami.

³⁷ *Tamże*, s. 91.

³⁸ *Tamże*, s. 103.

³⁹ *Tamże*, s. 108.

⁴⁰ *Tamże*, s. 110.

⁴¹ *Tamże*, s. 98.

PIOTR OLIŃSKI

The Cistercian Convent at Koronowo in the Light of Monastic Commemorative Sources

Summary

The monastic book of the deceased Cistercians of Koronowo has been preserved in a copy believed to have been made by Maciej Rajmund Garczyński in 1717. Entries continued to be made in it until 1810. Its reliability can be checked against other documentary sources such as *Liber Confratrum* and the Book of Monastic Professions available to us from a volume which came into use in 1764. Since the Koronowo register of the dead comprises also obituary entries of religious from other orders a comprehensive study of its contents would require a survey of sources from other convents and their backgrounds. The register lists 312 monks from Byszewo and Koronowo. The earliest record mentions Abbot Mikołaj, who died in 1253, the last — cantor Jan Jasiński, d. 1810. While medieval and 16th-century obituary notes seem to be based on other sources, those compiled in 17th and 18th centuries are more numerous. There are notable discrepancies between *Series abbatum* and corresponding entries on the abbots in the monastic register. The inconsistencies concern both the abbots themselves as well as the chronology of their officeholding. Beginning with Abbot Adam Mirowski (1549–1567) the two sources display no more discrepancies, apart from a few minor divergencies in the dating of some abbots' deaths. In the case of other monastic officials the register as a rule does not mention their official functions. The fact that the obituary notes contain nothing but names further identification of the dead monks is practically impossible. Nevertheless it has been possible to identify twelve priors and a few deputy priors, cantors and masters of the novitiate. Such information appears more often in the Byszewo entries. Sometimes the notes contain something of an educational attainments of the Koronowo monks. To judge by the register, the mortality rates at the Koronowo convent were perceptibly affected by the epidemics and wars of the 17th century. In the 18th century, however, natural disasters (including the ravages of the Northern War) seemed to have had no such impact on the death rate at the convent. Taking the register as a source, no period in the history of the convent was as disastrous as the decade 1621–1630. Even though our data are incomplete, there can be little doubt that those were the convent's darkest days. In the 18th century, which is relatively best documented in our sources,

most deaths seem to have occurred in March, April, May and June, while fewest inhabitants of the convent died at the end of autumn and the beginning of winter, ie. in November and December.

Translated by A. Branny